

Boomklever. Vogel van het jaar 2009.

Dick Jonkers, Fred van Klaveren & Jan Mooij

Het blad valt in golven van de bomen en ijverig strooien beuken hun noten in het rond. Het is 2010 en dit jaar was net als 2009 opnieuw een mastjaar voor beukennototjes! De Boomklever kwam aan het eind van de zomer eindelijk weer dagelijks op de voerplank kijken. Maar nu is hij, net als in de herfst van vorig jaar, schijnbaar verdwenen. Hij is te druk met het verzamelen van de zaden voor de winter. Maar wat hebben we er in het voorafgaande seizoen al veel waargenomen!

Hoe zijn de Boomklevers geteld

Boomklevers zijn vogels die opvallen. Is het niet door hun geluid, dan wel door hun kleurige verenkleed, dat zelfs mensen die geen vogelaar zijn opvalt. Zelfs met een eenvoudig vogelboek is de soort goed te determineren. Bovendien zijn ze het hele jaar door aanwezig en de kans om ze waar te nemen is groot. Alle factoren waren dus aanwezig om het jaar van de Boomklever tot een succes te maken en dat is het dan ook geworden. De waarnemingen konden met een nauwkeurige plaatsbepaling worden ingevoerd en dit bood de kans een verspreidingsbeeld te construeren. Het grote aantal meldingen met de datums van de waarnemingen schiep nog een andere mogelijkheid, namelijk om vast te stellen hoeveel broedparen tenminste aanwezig waren in 2009.

Boomklever

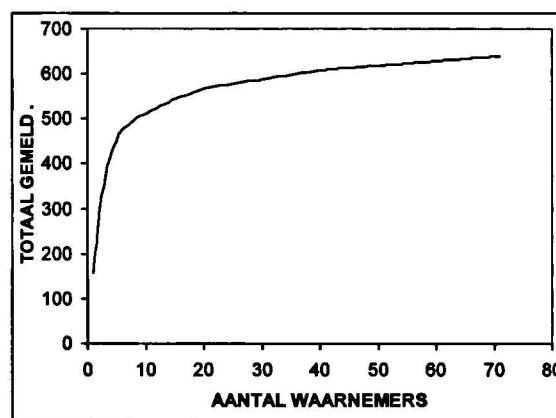
Foto: Paul v.d. Poel

Om tot een zo goed mogelijk resultaat te komen is via De Korhaan en de website aan de leden gevraagd waarnemingen van deze soort door te geven en daarbij behalve plaats en datum ook te vermelden of men ze gezien of gehoord had. Ook werd verzocht om gegevens over broedgevallen. De meldingen konden gemeld worden via waarnemingskaartjes, via boomklever@vwg of via de website van de Vogelwerkgroep. Aanvullende gegevens

werden verkregen via de site waarnemingen.nl, van de Werkgroep Nestkastonderzoek en de Werkgroep Tuinvogelonderzoek. Tussentijds is gepubliceerd over de stand van zaken van het onderzoek op de website en in De Korhaan (Mooij et al. 2009).

Resultaten

Het totaal aantal waarnemingen van de Boomklever in 2009 heeft onze stoutste dromen overtroffen. Er zijn maar liefst 867 waarnemingen uit het werkgebied bij elkaar gebracht. Alleen al via de website hebben 71 verschillende waarnemers 639 keer één of meer Boomklevers gemeld. In totaal ging het daarbij om 817 exemplaren. Er zijn grote verschillen in aantallen meldingen per waarnemer. De actiefste waarnemer gaf 157 meldingen door. Aan de andere kant kwam er van 31 waarnemers maar één melding door.

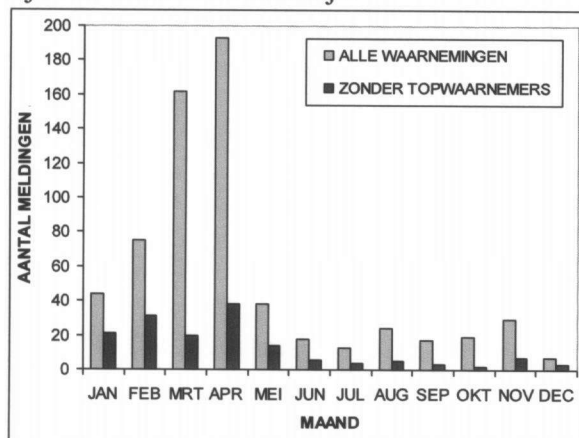

Figuur 1. Cumulatief aantal boomklever - waarnemingen bij aflopend aantal meldingen per waarnemer op de website.

In figuur 1 staat de cumulatieve som van het aantal meldingen per waarnemer, beginnend met het grootste aantal. We zien hier bijvoorbeeld dat de drie waarnemers met de grootste aantallen samen 364 meldingen deden,

dat is 57% van het geheel. De helft van de waarnemers zorgde voor 94% van de meldingen.

De verdeling over het jaar was ook niet gelijkmatig, wat blijkt uit figuur 2. Als we alle meldingen bekijken dan zien we een snelle toename van januari tot en met april. Daarna storten de aantallen in. Het is ook zo dat door enkele waarnemers met grote aantallen meldingen series waarnemingen op één dag zijn gedaan. Het lijkt er op dat die speciaal op pad zijn gegaan om Boomklevers te zoeken. Bij navraag blijkt dat ook het geval te zijn. Dit valt vooral in maart en april op. Op zich is daar natuurlijk niets mis mee bij een onderzoek waarbij we de verspreiding over ons werkgebied willen bekijken, maar het heeft wel een duidelijke invloed op de verdeling over het jaar. Daarom hebben we ook de verdeling berekend als we de bijdragen van de zeven waarnemers met meer dan tien meldingen weglieten. We zien dan nog steeds opvallend grote aantallen in de eerste vier maanden met een top in april. De verschillen zijn wel wat minder duidelijk.

Figuur 2. Verdeling over het jaar van het aantal meldingen op de website.

De verdeling over het jaar weerspiegelt niet het aantal aanwezige Boomklevers. Het zijn namelijk standvogels. In de eerste maanden van het jaar zoeken Boomklevers een territorium. Ze laten daarbij heel duidelijk merken dat ze er zijn en worden daardoor makkelijk opgemerkt. Eind april of begin mei beginnen ze te broeden en ze worden dan opeens veel rustiger. Eind mei komen de jongen uit en dan moeten de aantallen dus sterk toenemen. Dit is echter nergens terug te vinden in de waarnemingen. Op zich is dat niet vreemd, omdat het overgrote deel van de

Boomklevers wordt opgemerkt doordat zij hun aanwezigheid kenbaar maken door middel van geluid. Het lijkt er op dat zij zich in de rest van het jaar betrekkelijk stil hebben gehouden.

Verspreiding

Als we de waarnemingen van het Gooi en de Vechtstreek door de oogharen bekijken valt meteen op dat er zeer veel Boomklevers in het „stedelijk“ gebied zijn gezien. De villawijken in Hilversum, Huizen, Laren, Bussum en Blaricum zijn goed voor 77,6% van het aantal waarnemingen (figuur 3).

Hilversum	264	30,4 %
Huizen	147	16,9 %
Laren	97	11,2 %
Bussum	87	10,0 %
’s-Graveland	78	9,0 %

Figuur 3. Top 5 van de gemeenten met de meeste boomkleverwaarnemingen in 2009.

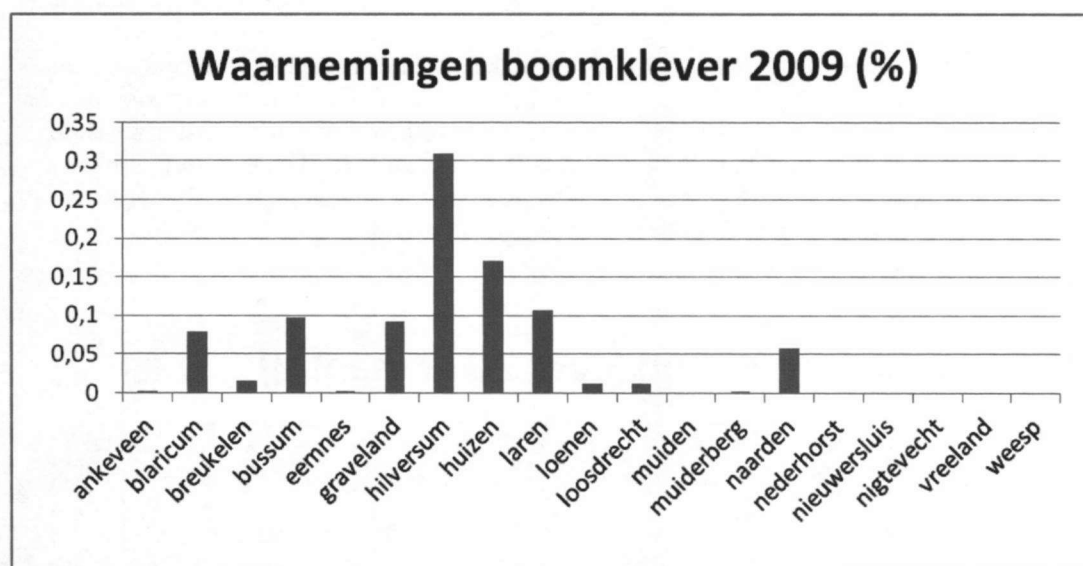
Bij deze rangorde moet wel worden aangetekend dat allerlei variabelen een rol spelen, waarvan de oppervlakte met boomkleverbiotopen een heel belangrijke is. Het optimale leefgebied van de Boomklever wordt omschreven als oud bos of parkachtige landschappen, waarin veel dikke oude loofbomen aanwezig zijn (Vogel 2002). In ons werkgebied met zijn villawijken en landgoederen is de soort meer een broedvogel gebleken van de kleinschalige, mozaïekvormige landschappen, die hier voorkomen. Hij kan daarin zeer hoge dichtheden bereiken. Dit wordt bevestigd door de vermelding dat landelijk gezien het Gooi met de ’s-Gravelandse buitenplaatsen dichtheden bevat van meer dan 25 paren per 100 ha (Vogel 2002). De meer marginale gebieden betreffen de randen met de buitenplaatsen langs de Vecht, de oudere bossen van Muiderberg, langs de Gooimeerkust en verspreide waarnemingen in Eemnes en langs de zuidrand van het werkgebied. Steeds weer blijkt hoe belangrijk de kleinschaligheid is, in combinatie met oude bossen. Eigenlijk zijn de uitingen van die keuze het hele jaar door te zien. Ook buiten het broedseizoen. Bijna 70% van de waarnemingen had betrekking op roepende vogels! In de winter en de lente vindt het territoriumgedrag vooral plaats in het broedgebied. Dat blijkt ook uit de waarnemingen. Als de Boomklever in het

voorjaar jongen heeft, vinden ook vaak uitstapjes plaats naar loofrijke plekken in de directe omgeving, zoals lommerrijke tuinen en jong bos. Onder de bladeren van loofbomen bevinden zich vaak luizen, die het manna zijn voor veel zangvogels wanneer de rupsen op raken. Ook na het uitvliegen worden veel luizen gegeten.

Zwerfgedrag

Hoewel Boomklevers zeer standvastig zijn, verblijven zij vrijwel het hele jaar in hun broedgebied. Jonge vogels vertonen soms zwerfgedrag die tot hun aanwezigheid kunnen leiden diep in het Vechtplassengebied. Van

jonge Boomklevers is bekend dat zij na enkele weken hun ouders verlaten en gaan rondzwerven op zoek naar een plek waar zij zich kunnen vestigen (SOVON 1987). Het is niet onwaarschijnlijk dat dit gedrag gestimuleerd wordt bij hoge broedvogeldichtheden en zeer gunstige broedresultaten. Deze zijn er waarschijnlijk de oorzaak van dat Boomklevers in het Naardermeer, Nigtevecht, Loenen en Vreeland zijn beland. Zwerfgedrag komt overigens ook voor bij typische standvogels, zoals Kuifmees en Glanskop. Het is frappant dat de Glanskop evenals de Boomklever fors is toegenomen. Beide komen in hetzelfde biotoop voor.

Figuur 4. Waarnemingen van Boomklevers per gemeente.

De waarnemingen per gemeente in het werkgebied laten een gevarieerde verdeling zien (figuur 4). Het aantal waarnemingen heeft ons, als gezegd, verrast. En, omdat de waarnemers bijzonder hun best hebben gedaan, valt een aantal zaken op. Een ervan is dat Hilversum buitengewoon rijk is aan Boomklevers.

Een groot deel bevindt zich aan de westflank (villawijken, grenzend aan de 's-Gravelandse buitenplaatsen). Een ander cluster die opvalt ligt aan de oostflank van het dorp. Daar treffen we (voormalige) buitenplaatsen en een kleinschalig landschap naar de overgang van de bossen van de Heuvelrug bij Lage Vuursche. Het gebied ertussen, de zuidflank, noordflank en het centrum, herbergt schijnbaar weinig Boomklevers. Waarschijnlijk klopt dit echter niet en kunnen we redelijkerwijs inschatten dat de waarnemers ongeveer 80%

van het leefgebied in Hilversum in kaart hebben gebracht. De rest van het aantal Boomklevers - zo'n 20% - komt waarschijnlijk in lage dichtheden voor, waardoor de waarnemingskans kleiner is. Die moeten nog bij het totaal worden opgeteld.

In de dorpen Laren, Blaricum en Huizen huizen ook veel Boomklevers. Deze zijn echter meer verspreid, over een groter en meer ingewikkeld (kleinschaliger) leefgebied. We sluiten niet uit dat ook hier de aantallen in werkelijkheid hoger zijn dan er in 2009 zijn gevonden. Het doel van deze vogel van het jaar was echter geen vlakdekkende inventarisatie. De verzamelde gegevens kunnen hier echter wel goed voor worden gebruikt.

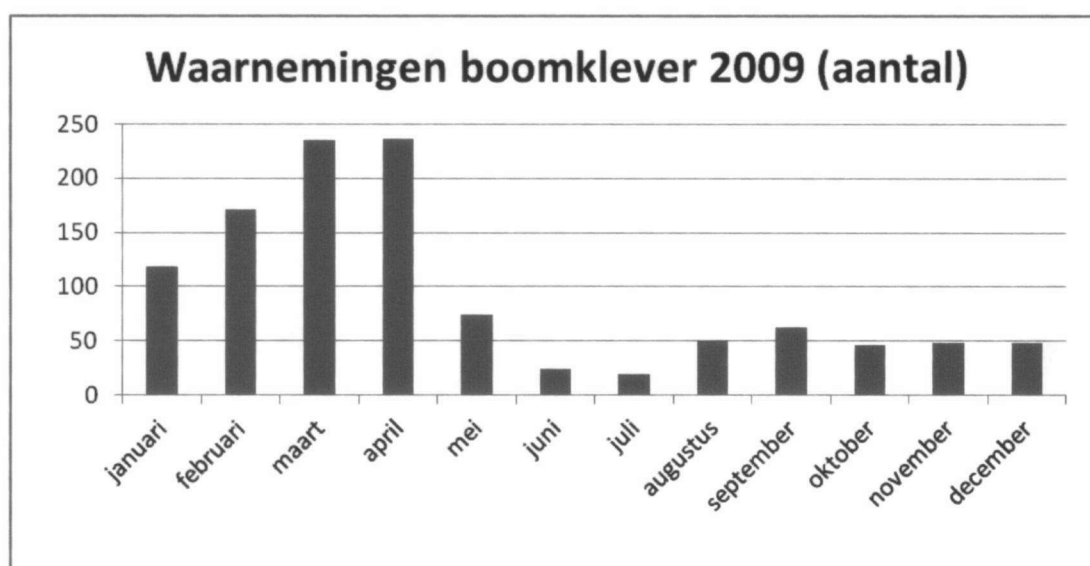
Dichtheden

De verschillen in gevonden dichtheden, het aantal territoria dat kon worden berekend

dankzij het zeer hoge aantal waarnemingen in de broedperiode, kunnen twee oorzaken hebben. Eén: er komen in een geschikt gebied zeer veel Boomklevers voor, zoals rond de Boomburg in Hilversum of de buitenplaatsen van 's-Graveland. De vogels moeten zeer actief hun gebied markeren en roepen daarom vaak. Het aantal waarnemingen en exemplaren is automatisch groot. Twee: in een gebied komen wel veel Boomklevers voor, maar meer verspreid, door het kleinschalige karakter, zoals het dorp van Laren of Loosdrecht. De druk op de vogels om zeer actief te blijven in het broedseizoen is minder groot en ze worden minder waargenomen. Maar ze zijn er wel. Hetzelfde gedrag is te zien bij tal van vogelsoorten, van Roerdomp, via Steenuil tot Zwartkop. Wat ook een rol speelt is de waarnemersactiviteit die niet overal gelijk is geweest. Een en ander betekent dus dat onze waarnemingen een goede indicatie vormen, maar niet een compleet beeld geven. Al met al kan de conclusie worden getrokken dat Boomklevers erg algemeen zijn!

Boomklevers per maand

Onderstaande figuur geeft precies aan op welk moment de vogelaar uit zijn winterslaap komt. Deze figuur is vrijwel gelijk aan figuur 2. Het verschil is dat hier de meldingen van de website waarnemingen.nl ook meegenomen zijn. Het is trouwens zeer de vraag of de verdeling iets met de activiteiten van vogelaars te maken heeft. De luidruchtigheid van de Boomklevers speelt ook een belangrijke rol, want daardoor worden waarnemers geattendeerd op hun aanwezigheid. Maart en april zijn dé maanden om vogelende mensen te zien, speurend naar Boomklevers. Dat is ook de periode waarin de meeste activiteiten van Boomklevers plaatsvinden waardoor ze uitstekend kunnen worden waargenomen en geïnventariseerd. Onder bepaalde voorwaarden is dan vervolgens het aantal territoria vast te stellen (Van Dijk 2004). Op 2 april zijn de meeste waarnemingen gedaan; 29 april was een goede tweede.

Figuur 5. Het aantal waargenomen exemplaren per maand.

Zeker na de ruiperiode - in juli en augustus - laten de vogels zich weer zien en neemt het aantal waarnemingen weer toe. Het niveau van het voorjaar wordt echter pas weer in het nieuwe jaar gehaald.

Boomklevertrek

Zijn de vogels in de herfst dan onderweg? Met andere woorden: gaan ze op trek? Neen, zeker niet. Gatter (1974) vond de Boomklever slechts zeer spaarzaam trekkend tijdens zijn

trekvogelonderzoek. In de publicatie 'Vogeltrek over Nederland' (LWVT/SOVON 2002) staat vermeld dat de soort in twintig jaar tijd slechts 24 keer is gesignaleerd als trekvogel. Dat is minder dan één per jaar over heel Nederland. Op de telpost Corversbos hebben we in 21 jaar trekvogels tellen slechts een enkele Boomklever als trekvogel durven noteren. Ringonderzoek heeft uitgewezen dat terugmeldingen meestal niet verder dan enkele kilometers van de ringplaats komen, waarbij

het dan in het algemeen om jonge vogels gaat. Meldingen van op meer dan 40 kilometer van de ringplaats zijn uitzonderingen (Glutz von Blotzheim 1993). Dit geeft aan dat we met een echte standvogel te maken hebben. De verspreiding vindt hoofdzakelijk plaats door de begroeiing (boomtoppen). Toch hebben Boomklevers ook Flevoland bereikt; ze zijn dus niet bang voor water! In de Atlas van Nederlandse Vogels (SOVON 1987) wordt vermeld, dat deze soort een strikte standvogel is, die eenmaal neergestreken in het territorium, er zijn hele leven niet meer uitkomt.

Winterhard?

De Boomklevers van 2009 hebben geluk gehad. Niet dat ze dol zijn op sneeuw; ze malen er niet om! De beukenootjes en hazelnoten - die ze gewoon in z'n geheel met de snavel vasthouden - verstopten ze in de herfst in de grove schors van eiken en acacia's. Of soms zelfs in spleten in muren van huizen. Of achter losse bast. Af en toe zelfs in de grond, maar dat is weer niet handig als er twintig centimeter sneeuw ligt! De meeste vogels konden vanwege de vele beukenootjes, hazelnoten en eikels de winter goed doorkomen. De moeilijkheid bij vogels is vooral de periode daarna. Maart is een zeer schrale maand. In 2010 was april echter ook voedselarm door koude. Onze indruk is, dat naast andere standvogels, ook de Boomklever toch met een kleinere populatie een nieuw broedseizoen inging. Wellicht hebben ze de afgelopen zomer voldoende kroost kunnen produceren om de schade in 2011 te herstellen. Aan de beukenootjes zal het nu niet liggen. Die waren er in 2010 weer in overvloed!

Het gaat de Boomklever voor de wind

Door de zeer vele waarnemingen die in de voortplantingsperiode zijn verzameld diende zich een onverwachte mogelijkheid aan. Samen met eerder in het gebied verzamelde gegevens in de afgelopen eeuwen bieden de waarnemingen de kans een beeld te schetsen van de ontwikkeling die de stand van de Boomklever tot en met 2009 heeft doorgemaakt. Hierbij moeten we wel bedenken dat het voor ons gebied tot aan het eind van de jaren zestig van de vorige eeuw om kwalitatieve gegevens ging. In het Gooi was de soort aan het begin van de 20e eeuw een „doodgewone“ vogel, die bij

Hilversum al bekend was vanaf 1839. Tientallen jaren daarvoor hield hij zich ook al op tussen Maartensdijk en de Vuursche (Pijnappel 1912). Het is aannemelijk dat dit ook in onze dreven al het geval was. De Boomklever zal geprofiteerd hebben van de leeftijd van het loofhout op de in de 18e en 19e eeuw aangelegde buitenplaatsen, die werd gevolgd door villabouw van 1850-1900 met de daarbij behorende grote tuinen. Toch wordt uit dagboeken van vogelaars de conclusie getrokken dat hij voor de Tweede Wereldoorlog een schaarse broedvogel moet zijn geweest (Jonkers et al. 1987). Uit inventarisaties in 1967-1970 blijkt dat er in het Gooi en de Vechtstreek minimaal 133 paren aanwezig waren (Alleyn et al. 1970). Het Gooi, enkele buitenplaatsen langs de Vecht en Muiderberg waren toen al gekoloniseerd. Eind jaren tachtig van de vorige eeuw wordt de Blauspecht of Sparrewar, zoals hij ook wel wordt genoemd, een vrij talrijke en in sommige jaren vrij schaarse broedvogel genoemd. (Jonkers et al. 1987). Die aanduiding hield in dat er 250-300 broedparen aanwezig waren. Er waren toen al voorboden voor de kolonisatie van het Vechtplassengebied in Het Hol bij Kortenhoef en de Horn- en Kuijerpolder bij Nederhorst den Berg. (Jonkers et al. 1987). Het meest recente onderzoek naar de verspreiding dateert uit de periode 2005-2009 (Scharringa et al. 2010). Er zijn toen Boomklevers aangetroffen in 86 kilometerhokken (blokken van 100 ha groot). Het aantal dat daarin broedde zal dus vele malen groter zijn geweest. De uitbreiding van het broedareal in de afgelopen decennia is nu duidelijk waarneembaar in het Vechtplassengebied. In het Valse Bos bij Eemnes broedt sinds een aantal jaren een paar in een nestkast in een moerasbos. Veel verder oprukken naar het oosten wordt problematisch. Hier ligt het open graslandareal van Eemland.

Met het programma broedvogelkartering (Prop & Spoorenberg 2010) was het mogelijk aan de hand van de criteria die gelden voor het vaststellen van een territorium, het aantal broedparen te bepalen dat zich minimaal in 2009 in het onderzoeksgebied ophield. Dat waren er minimaal 240. In de gecontroleerde nestkasten broedden in het seizoen 2009 72 paren (Beskers 2009). Hiervan waren er 42 niet via de website opgegeven. Met deze paren erbij komt het aantal op 282 paren. Daarmee

zijn we er nog niet, want er zijn ook nog waarnemingen van begin januari tot half februari van plekken die later niet meer zijn gemeld. Wanneer als uitgangspunt wordt genomen dat volwassen exemplaren zich het hele jaar door in hun eigen territorium ophouden, zouden die er nog bijgeteld kunnen worden. Verder zijn er geen integrale inventarisaties verricht en hierdoor veel villagegebieden niet bezocht. Tijdens zo'n inventarisatie worden gebieden uitgekamd, en dat is hier niet gebeurd. Dit doet het vermoeden rijzen dat het aantal paren wel eens ruim boven het nu vastgestelde aantal broedparen zou kunnen liggen. In ieder geval is dit ruim boven de 300, een aantal dat in de jaren tachtig van de vorige eeuw al werd geschat (Jonkers et al. 1987). Wanneer we een zeer voorzichtige schatting maken dan zouden in het werkgebied zo'n 600-800 territoria kunnen voorkomen.

Het lijkt een gewaagde veronderstelling, maar is het dat ook? Het aantal broedparen in Nederland bleek zich in de periode 1998-2000 verdrievoudigd te hebben, vergeleken met dat van 1973-1977 (Vogel 2002). Als oorzaak van de populatiegroei wordt opgegeven dat die het resultaat is van areaalexpansie en uitbreiding van de broedhabitat door de toegenomen oppervlakte, ouderdom en variatie van het bos. Verder zijn nu bossen die vroeger geïsoleerd lagen binnen hun bereik gekomen. De toename was in 2008 nog steeds zichtbaar (Van Dijk et al. 2010) en de groei zal zich dus ook in het Gooi en omstreken wellicht nog hebben voortgezet. Uit de bezetting van de nestkasten die een goede graadmeter vormen, zullen we te weten komen of die trend is doorgegaan. Dank zij de enthousiaste medewerking van velen zijn we te weten gekomen hoe het er voor staat met de verspreiding en het vermoedelijke aantal broedparen.

Geraadpleegde literatuur

- Alleyn, W.F., Bergh, L.J.M. van den, Braaksma, S.J., Ter Haar, Th., J.F.A., Jonkers, D.A., Leys, H.N. & Straaten, J. van der 1971. Avifauna van Midden-Nederland. Van Gorcum & Comp., Assen: 440-442. Van Dijk, A. J. 2004. Handleiding Broedvogel Monitoring Project SOVON. (Broedvogelinventarisatie in proefvlakken). SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Van Dijk A.J. van, Boele, A., Hustings, G.F., Koffijberg, K. & Plate, C.L. 2010. Broedvogels in Nederland in 2008. SOVON-monitoringrapport 2010/1. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Gatter, W. 1976. Feldkennzeichen ziehender Passeres. Die Vogelwelt 97 (6): 201-217.
- Glutz von Blotzheim, U.N. 1993. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 13/II. Passeriformes (4. Teil). Aula Verlag Wiesbaden: 839.
- Jonkers, D.A., Kole, R.A. & Taapken, J. 1987. Vogels tussen Vecht en Eem. Vogelwerkgroep Het Gooi en Omstreken, Hilversum: 239.
- Klaveren, F. van; Jonkers, D. & Mooij, J. 2009. Boomklevers in het Gooi. De Korhaan 43(5): 159-161.
- LWVT/SOVON 2002. Vogeltrek over Nederland 1976-1993. Schuyt & Co., Haarlem.
- Mooij, J., Jonkers, D. van & Klaveren, F. van 2009. Boomklevers gezocht. De Korhaan 43(2): 57.
- Pijnappel, P.A. 1912. De Kleverinvasie. De Levende Natuur 16: 375-379.
- Prop, D. & P. Spoorenberg 2010. SOVON broedvogelkartering via internet. Het Vogeljaar 58(2): 58-62.
- Scharringa, C.J.G., Ruitenbeek, W. & Zomerdijk, P.J. (redactie). 2010. Atlas van de Noord-Hollandse broedvogels. Samenwerkende Vogelwerkgroepen Noord-Holland (SVN)/Landschap Noord-Holland. Zonder plaats.
- SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse Vogels. SOVON. Arnhem: 468-469.
- SOVON, 2009. Toelichting op de vogelbalans 2009. Vogelbalans 2009. Achtergronddocument.
- Teixeira, R.M. (samenstelling) 1979. Atlas van de Nederlandse Broedvogels. Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland. 's-Graveland: 338.
- Vogel, R.J. Boomklever *Sitta europaea* pp.428-429 in: SOVON Vogelonderzoek Nederland 2002. Atlas van de Nederlandse broedvogels 1998-2000. – Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis. KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.
- www.sovon.nl